

Marcin Zarzecki

Biuletyn socjologii religii

Collectanea Theologica 73/3, 171-192

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN SOCJOLOGII RELIGII (52)

ZAWARTOŚĆ: I. Definicje religii w ujęciu socjologicznym; II. Biuletyn socjologii religii – indeks tematyczny (1974-1994)*.

I. DEFINICJE RELIGII W UJĘCIU SOCJOLOGICZNYM

Problematyka definicji zjawiska religijnego jest jednym z fundamentalnych zagadnień teoretyczno-metodologicznych rozpatrywanych na obszarze nauk społecznych. Wiele naukowych dysertacji ma za przedmiot studium definicje religii wraz z próbami skonstruowania definicyjnych typologii. Złożoność zjawiska religijnego, obejmującego zarówno fakty ontyczne, fakty psychiczne jak i fakty społeczno-kulturowe sprawia, że metodologiczną koniecznością jest analizowanie religii za pomocą kategorii oraz metod wypracowanych w kilku dziedzinach wiedzy. Trzeba jednak zaznaczyć, że nawet badania o charakterze interdyscyplinarnym nie umożliwią sformułowania uniwersalnej i powszechnie akceptowanej definicji, spełniającej przy tym w pełni kryterium naukowości. Wyklucza to zaawansowana specjalizacja współczesnej wiedzy, która powoduje, iż zwięzłe i jasne określenie zakresu znaczeniowego terminu „religia” zdeterminowane będzie zawsze specyficzną dla każdej dyscypliny perspektywą oglądu badanej rzeczywistości.

Przyjęcie perspektywy socjologicznej wraz z jej metodą rozpatrywania zjawiska religijnego jako faktu społecznego, czyni zasadnym rozróżnienie interpretacji religii za pomocą pojęć pierwszego stopnia i interpretacji przy użyciu pojęć stopnia drugiego¹. Socjologiczny język, tj. odrębne oraz uściślone słownictwo, pozwala uniknąć dwuznaczności życia codziennego, a także stanowi narzędzie znacznie redukujące efekt tzw. pułapki socjologicznej, czyli sytuacji, w której socjolog jest emocjonalnie (nieświadomie) związany z przedmiotem swych badań – kulturą,

---

* Redaktorem Biuletynu socjologii religii jest Eugeniusz S a k o w i c z, Warszawa-Lublin.

¹ Wymienione kategorie analityczne zostały sformułowane przez reprezentanta nurtu fenomenologicznego w socjologii A. Schütza, w celu określenia pojęć potocznych i pojęć naukowych; zob. R. R o b e r t s o n, *Podstawowe problemy definicyjne*, w: F. A d a m s k i (red.), *Socjologia religii. Wybór tekstów*, Kraków 1983, s. 50, przyp. 35.

społeczeństwem, religią, grupą interesów itd. Badacz jako członek wielu grup społecznych, zaś społeczeństwa w ogólności, ma system wartości nabyty oraz uwewnętrzniony w procesach socjalizacji i wychowania, a odzwierciedlający walory dominujące w danej kulturze. Wzorzec wartości kulturowych, wpływając na model osobowości uczonego, ingeruje w wybór tematyki badawczej i w sposób prezentowania wyników. W tym kontekście prawomocności nabiera teza „wolności od wartości”, sformułowana przez klasyka socjologii Maxa Webera. Niemiecki myśliciel sądził, iż obiektywność nauk społecznych może być zagwarantowana przez przyjęcie poprawnej metody i powstrzymywanie się od wydawania sądów wartościujących. Komentator dzieł Webera, przedstawiciel socjologii porównawczej Stanisław L. Andreski twierdzi, iż paradygmat *Wertfreiheit* jest do przyjęcia tylko wówczas, gdy będzie dotyczył neutralności semantycznej, a nie neutralności praktycznej². Weberowski postulat odróżnienia sądów o wartościach od sądów o faktach, mimo iż w znacznej mierze krytykowany³, nadal ma interesujące rozwiązania metodologiczne. Stanisław L. Andreski zauważa, iż jest on zasadą demarkacyjną, spełniającą podobną rolę w nauce jak falsyfikacjonizm Karla Rajmunda Poppera⁴. Przede wszystkim jednak, paradygmat *Wertfreiheit* akcentuje potrzebę starannego przygotowania aparatu pojęciowego oraz dążenie do neutralizmu aksjologicznego w trosce o godność nauki i powołania wykładowcy.

Systematyczny wykład na temat zjawisk religijnych wymaga określenia kryteriów, na podstawie których możliwe będzie ustalenie linii demarkacyjnej oddzielającej religię od zjawisk innego typu. W literaturze socjologicznej, antropologicznej czy psychologicznej brak jest jednoznacznego definiensu terminu „religia”. Wielość orientacji i szkół teoretycznych, które postawiły sobie za cel zdefiniowanie religii, świadczy o wciąż niegasnącym zainteresowaniu tą problematyką i jednocześnie wskazuje na trudność tego zadania. Określenie zjawisk religijnych jest uwarunkowane przez sposób rozumienia społeczeństwa, procesów społecznych i kulturowych oraz relacji jednostki do społeczeństwa i odwrotnie⁵. Innymi słowy, wybór rodzaju definicji zależy od podejścia socjologicznego i przyjęcia modelu funkcjonalnego lub modelu konfliktowego społeczeństwa.

² S. L. Andreski, *Maxa Webera ośnienia i pomyłki*, Warszawa 1992, s. 34.

³ Np. według A. W. Gouldnera przestrzeganie tej reguły metodologicznej byłoby równoznaczne z zamknięciem się socjologów we własnym zawodowym getcie intelektualnym; zob. A. W. Gouldner, *Anty-Minotaur, czyli mit socjologii wolnej od wartości*, w: E. Mokrzycki (red.), *Kryzys i schizma. Antyścencyjne tendencje w socjologii współczesnej*, Warszawa 1984, t. 1, s. 13-43.

⁴ S. L. Andreski, *Maxa Webera ośnienia i pomyłki*, s. 39.

⁵ I. Borowik, *Procesy instytucjonalizacji i prywatyzacji religii w powojennej Polsce*, Kraków 1997, s. 19.

Max Weber w dziele *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie* (Tübingen 1922) napisał: „Zdefiniowanie «religii», określenie czym ona jest, nie jest możliwe w momencie rozpoczęcia analizy. (...) Można pokusić się o ewentualne sformułowanie takiej definicji, ale tylko przy końcu badań. To nawet nie istota religii jako taka jest przedmiotem naszego zainteresowania zważywszy, że zamierzamy badać warunki i skutki szczególnego rodzaju zachowań”⁶. Fragment ten stanowi często nagłówek publikacji poświęconych zagadnieniom definicji religii. Autorytet Webera jako nestora socjologii sprawił, iż wielu autorów powstrzymywało się od konstruowania własnych definicji lub podejmowało to wyzwanie dopiero po przeprowadzeniu empirycznych badań.

Podanie jednoznacznego definiensu dla terminu „religia” jest niemożliwe. Filozof Zofia J. Zdybicka wyodrębniła główne przyczyny tego stanu: duża liczba religii współczesnych i istniejących w przeszłości, odmiennych pod względem przedmiotu i wyrazu poczucia *sacrum*; subiektywność przeżyć religijnych, które uzewnętrzniają się, ale w istocie swej są niepowtarzalne i spontaniczne; epistemologiczna niedostępność przedmiotu religii, danego tylko pośrednio i fragmentarycznie; powiązanie z różnymi płaszczyznami ludzkiego bytowania obejmującego całość kultury i wreszcie możliwość badania religii przez pryzmat rozmaitych tradycji naukowych oraz różnymi metodami, co prowadzi do koncentrowania się na przeróżnych częściach składowych zjawisk religijnych⁷. Także Günter Kehr, profesor socjologii Uniwersytetu w Tybindze, podjął się zadania przedstawienia przyczyn trudności definicyjnych w sferze religii. Pierwszy podkreślony przez niego czynnik pokrywa się treściowo z tym, który zaobserwowała Zofia J. Zdybicka, tj. ze zróżnicowaniem religii w jej historycznych przejawach. Następny element wiąże się z ideologizacją problematyki religijnej: inną treść znaczeniową nadają religii osoby wierzące (pozytywna definicja), a zupełnie inaczej określają ją osoby niewierzące lub o postawie indyferentnej (raczej negatywna definicja). Na tym tle priorytetowym celem dla nauki jest utworzenie definicji neutralnej. Trzeci czynnik uwzględnia fakt, że definicja zjawisk religijnych wyznacza zarazem zakres socjologii religii. Sens słowa „religia” występujący w języku codziennym jest dla nauki bezwartościowy. Nie bez znaczenia jest dla Kehra argument dostarczony przez etnologię, zgodnie z którym termin „religia” nie we wszystkich językach ma swoje odpowiedniki. Rozumienie tego terminu w obrębie kultury chrześcijańskiej ma konotacje niezrozumiałe w kulturach pozachrześcijańskich. Tym samym, stosowność konstruktorów definicyjnych powstałych w cywilizacji o korzeniach

⁶ Cyt. za R. Robertson, *Główne zagadnienia analizy religii*, w: W. Piwowarski (red.), *Socjologia religii. Antologia tekstów*, Kraków 1998, s. 154.

⁷ Z. J. Zdybicka, *Religia i religioznawstwo*, Lublin 1992, s. 355.

chrześcijańskich do analiz systemów religijnych kultur pozaeuropejskich jest ograniczona⁸.

W publikacjach socjologicznych dominuje podział na określenia nominalne i realne, który łączy się z podziałem na definicje inkluzywne i ekskluzywne oraz substancjalne i funkcjonalne. Wśród badaczy społeczeństw kontrowersje wzbudza zagadnienie określenia religii poszerzające lub zawężające definiens o transcendencję jako komponent definicji. Istnieją tutaj dwa podejścia. Inkluzywiści, utożsamiani przez Rolanda Robertsona ze zwolennikami definicji nominalnych i funkcjonalnych, uznają zjawiska konwencjonalnie należące do sfery *profanum* za ekwiwalenty religijne. Oznacza to, że zgodnie z definicją inkluzywną faszyzm, komunizm, humanizm czy psychoanaliza są prądami *sensu stricto* religijnymi. Natomiast ekskluzywiści, identyfikowani przez Robertsona z sympatykami definicji realnych i substancjalnych, zawężają zakres definiensu do płaszczyzny uważanej za religijną w kulturze chrześcijańskiej⁹.

Nurt funkcjonalizmu w socjologii charakteryzuje się postrzeganiem zjawisk religijnych ze względu na funkcje, jakie pełnią w życiu jednostki, grupy społecznej lub szerszej zbiorowości. Definicje funkcjonalne wiążą się z integracyjną teorią społeczeństwa, czyli z tezą, że społeczeństwo i porządek społeczny wynikają z ogólnej zgody co do wartości, która dominuje nad wszystkimi różnicami opinii i interesów. Rzeczywistość społeczna traktowana jest przez funkcjonalistów jak system, którego poszczególne elementy znajdują się w stanie *equilibrium* oraz homeostazy. W tym ujęciu patologia społeczna jest rezultatem radykalnej destabilizacji systemu. Za prekursorów tej teorii uważa się XIX-wiecznych organicystów¹⁰, zwłaszcza Augusta Comte'a, Herberta Spencera, a także pozostającego pod wpływem francuskiego organicyzmu Emile'a Durkheima (idee ich wpłynęły na antropologów Bronisława Malinowskiego oraz Alfreda Radcliffe-Browna). Orientacja ta została rozwinięta na gruncie socjologii amerykańskiej przez Talcotta Parsonsa i Roberta Kinga Mertona w formie funkcjonalizmu strukturalnego. W nowszej wersji kontynuuje ją tzw. neofunkcjonalizm Niklasa Luhmanna. Dla funkcjonalistów struktura społeczna to „zorganizowany kompleks wzajemnie ze sobą powiązanych instytucji (elementów kulturowych) zmierzających do integracji i zapewnienia równowagi całemu systemowi społecznemu (kulturowemu)”¹¹. Religia jest

⁸ G. Kehrer, *Wprowadzenie do socjologii religii*, Kraków 1997, s. 20-21.

⁹ R. Robertson, *Głównie zagadnienia analizy religii*, s. 156-158.

¹⁰ Organicyzm był XIX-wiecznym prądem filozoficzno-socjologicznym interpretującym świat społeczny w kategoriach biologicznych. Do jego głównych przedstawicieli zalicza się: A. Comte'a, H. Spencera, P. Lilienfelda i R. Wormy'ego; zob. K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1999, s. 146.

¹¹ *Tamże*, s. 67-68.

tutaj instytucją integrującą strukturę społeczną. R. K. Merton uzupełnił klasyczną teorię wyróżniając funkcje jawne, czyli uświadamiane i rozpoznawane przez jednostki w danym systemie, i funkcje ukryte, to znaczy niezamierzone i nierozpoznawane¹². Dla większości funkcjonalistów zjawiska religijne spełniają przede wszystkim funkcję ukrytą, gdyż wierzący nie uświadamiają sobie, iż przez uczestnictwo we wspólnym zespole idei, doświadczeń i praktyk religijnych realizują zupełnie inne wartości.

Definicje funkcjonalne są przez socjologów porządkowane w schematy klasyfikacyjne. Roland Robertson wyodrębnił trzy zasadnicze typy: ujmujące religię w kategoriach jej związków z tzw. problemami ostatecznymi; określające zjawiska religijne jako najwyższy „poziom” kultury; traktujące religię jako podstawowy konstrukt powszechnych struktur znaczeń¹³. Według Jamesa A. Beckforda istotne są następujące typy określeń funkcjonalnych: definicje podkreślające integracyjną funkcję religii, np. teoria E. Durkheima; stanowiska pejoratywnie oceniające społeczną rolę religii, np. określenia marksowskie i marksistowskie oraz ostatni typ, argumentujący, że religia nadaje jednostce tożsamość, a w zbiorowości podtrzymuje ład społeczny, np. koncepcje religii Maxa Webera, Georga Simmla i Ernesta Troeltscha¹⁴. Z kolei Irena Borowik wyróżnia definicje akcentujące egzystencjalne funkcje religii (Paul Tillich), funkcje psychologiczno-emocjonalne (Bronisław Malinowski oraz Rodney Stark i William S. Bainbridge) oraz funkcje kulturowo-społeczne (Barbara W. Hagrove)¹⁵.

Funkcjonalne definicje należą do kierunku socjologicznego zapoczątkowanego przez Emile'a Durkheima i jego szkołę związaną z periodykiem „L'Année sociologique”. Francuski socjolog oparł swoje teoretyczne studia na materiale sprawozdawczo-biograficznym pochodzącym z relacji podróżników, a także urzędników administracji kolonialnej. Nurt badań religijnych, bazujących na danych etnograficznych, wynikał z poszukiwania elementarnych form życia religijnego, nośnikiem których, dla Durkheima, były społeczeństwa archaiczne. Wnioski wyprowadzone ze studium totemicznych wierzeń Aborygenów australijskich uogólnił na wszystkie inne religie, w tym na religie społeczeństw industrialnych. Autor *Elementarnych form życia religijnego (Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie, Paris 1912)* zakładał, iż istnieje cecha wspólna wszystkim wierzeniom religijnym. Owa cecha to dualny podział rzeczywistości na sferę świętą i sferę świecką. Opozycja *sacrum-profanum* jest uniwersalnym skład-

¹² R. K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982, s. 133.

¹³ R. Robertson, *Główne zagadnienia analizy religii*, s. 158-167.

¹⁴ I. Borowik, *Procesy instytucjonalizacji i prywatyzacji religii*, s. 20-21.

¹⁵ *Tamże*, s. 21-23.

nikiem zjawisk religijnych, będącym rezultatem dwoistości ludzkiej natury. Człowiek dla Durkheima to *homo duplex* – istota rozdarta między rozum i instynkty oraz duszę i ciało. W podziale tym wyraża się teza o dualizmie świata, o *sacrum* i *profanum*, których ontyczną odmienność ukazują obrzędy inicjacyjne. Przejście z jednej sfery do drugiej interpretowane jest jako ponowne narodziny¹⁶. Przez świętość socjolog ten rozumiał „rzeczy chronione i izolowane przez zakazy”¹⁷, natomiast świeckość to „rzeczy, do których te zakazy się stosują i które nie powinny się stykać z rzeczami świętymi”¹⁸.

Kategoria *sacrum* była dla E. Durkheima głównym kryterium określającym zjawiska religijne. W pracy *Elementarne formy życia religijnego* pisał: „Religia jest systemem powiązanych ze sobą wierzeń i praktyk odnoszących się do rzeczy świętych, to znaczy rzeczy wyodrębnionych i zakazanych, wierzeń i praktyk łączących wszystkich wyznawców w jedną wspólnotę moralną zwaną kościołem”¹⁹. Zaproponowane przez Durkheima określenie religii ma charakter inkluzywny. Odrzucił on transcendencję jako atrybut definicji, prawdopodobnie dążąc do utworzenia definicji uniwersalnej, obejmującej zarówno teistyczne, jak i nie teistyczne systemy wierzeń. Co ważne, z perspektywy funkcjonalnej religia była dla niego czynnikiem integrującym ludzkie zbiorowości. Zjawiska religijne pełnią funkcję społecznotwórczą przez wierzenia, które są wyobrażeniami dotyczącymi świętości oraz relacji między *sacrum* a *profanum* oraz przez system praktyk, czyli zasad postępowania określających sposób zachowania wierzących wobec *sacrum*²⁰. Empirycznej egzemplifikacji tego dostarczył Durkheimowi jego siostrzeniec Marcel Mauss, badacz społeczeństw Eskimosów. Mauss wykazał, iż u Eskimosów jedynie w porze zimowej zauważa się powstawanie większych wspólnot, których członkowie łączą się w celu odprawiania zbiorowych rytuałów, zaś w okresie letnim społeczność ulega rozproszeniu, a życie religijne traci swą intensywność²¹.

Durkheimowska próba określenia zjawisk religijnych spotkała się z krytyką części środowisk akademickich. Percy S. Cohen twierdzi, iż definicja francuskiego socjologa opiera się na rozumowaniu teleologicznym, bowiem według niego

¹⁶ Koncepcja E. Durkheima swoją podbudowę empiryczną znajduje w pracy A. van Gennepa, *Le rite de passage*, gdzie autor podaje etnograficzne przykłady społeczności, w których polaryzacja rzeczywistości na dwie odrębne sfery stanowi podstawę do „rozumienia” świata i swego miejsca w świecie.

¹⁷ E. Durkheim, *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*, Warszawa 1990, s. 35.

¹⁸ *Tamże*.

¹⁹ *Tamże*, s. 41.

²⁰ E. Ciupak, *Religia i religijność*, Warszawa 1982, s. 84.

²¹ Zob. M. Mauss, *Szkic o sezonowych przemianach społeczeństw Eskimosów. Studium z morfologii społecznej*, w: tenże, *Socjologia i antropologia*, Warszawa 1973, s. 575-704.

społeczeństwo kontroluje jednostki, ale jednocześnie czyni je kreatywnymi. Człowiek nie uświadamia sobie istnienia przemożnej presji społecznej, lecz instynktownie odczuwa jej obecność i potrzebę. Dokonuje, zatem wyboru fragmentu rzeczywistości, na który projektuje własne wyobrażenia, konstruując przy tym obiekty uosabiające ład społeczny i stające się sferą świętą. Obiekty te są celem grupowych rytuałów religijnych i wzmacniają solidarność społeczną. Teoria Emile'a Durkheima tłumaczy genezę religii nie w sposób przyczynowy, ale przez czynności zaspokajające potrzeby jednostkowe i zbiorowe²². Natomiast dla Karela Dobbelaere'a, Durkheim po prostu utożsamiał religię ze społeczeństwem²³. Niezależnie od kontrowersyjności definicji religii w ujęciu Durkheima, wytyczyła ona nowy kierunek badań i analiz w socjologii religii i do dziś stanowi punkt odniesienia dla wielu badaczy, zaś liczba opracowań dotyczących tej definicji świadczy o sile przekonywania Durkheimowskiej argumentacji.

W zbiorze określeń funkcjonalnych ważne miejsce zajmują te, które wiążą religię z „ostatecznymi problemami istnienia”. Jest to pojęcie sformułowane przez Paula Tillicha, które zostało rozpowszechnione w literaturze socjologicznej. Ten protestancki teolog stwierdził, iż religia „to stan, w którym człowiek pochłonięty zostaje przez sprawę ostateczną, sprawę, wobec której wszystko inne jawi się jako ledwie wstępne, która sama w sobie zawiera odpowiedź na pytanie o sens naszego życia”²⁴. Socjologowie korzystający z tej definicji odrzucają jej elementy wynikające z podejścia religijnego, a koncentrują się na sensie neutralnym światopoglądowo. Przykładem tego jest J. Milton Yinger, który określa zjawiska religijne jako „system wierzeń i praktyk, za pomocą których grupa ludzi zмага się z ostatecznymi problemami ludzkiego życia”²⁵. Podobnie jak Yinger, C. D. Batson oraz W. L. Ventis także akcentują sensotwórczą funkcję religii, która przez wierzenia, praktyki, przeżycia, wartości i postawy pomaga rozwiązać egzystencjalne problemy człowieka.

Wielu socjologów i antropologów kultury skłania się ku definicji religii jako najwyższego i najogólniejszego „poziomu” kultury. Pogląd ten przejawia się w analizach Talcotta Parsonsa, Roberta N. Bellaha i Clifforda Geertza. Parsons filarem swojej koncepcji religii uczynił czynniki aksjologiczne, tzw. wartości systemu działania. System działania składa się z czterech podsystemów, spośród których najważniejszy jest system kulturowy. Działania jednostek zdetermi-

²² J. H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa 1985, s. 84.

²³ K. Dobbelaere, *Socjologiczna analiza definicji religii*, w: W. Piwowarski (red.), *Socjologia religii*, s. 145-146.

²⁴ Cyt. za K. B. Kruszewski, *Bestia druga. Religia i autorytaryzm*, w: E. Nowicka (red.), *Religia a obcość*, Kraków 1991, s. 80.

²⁵ Cyt. za W. Piwowarski (red.), *Socjologia religii*, s. 31.

nowane są zinternalizowanymi (uwewnętrznionymi w procesie socjalizacji) wzorami kultury, które dodatkowo regulowane są przez normy systemu społecznego. Systemem nadrzędnym wobec tego ostatniego jest system kulturowy, na którego najogólniejszym „poziomiu” znajdują się zjawiska religijne: wierzenia, wartości i symbole religijne²⁶. W opinii Roberta N. Bellaha religia jest to „zespół form i aktów symbolicznych, które wiążą człowieka z ostatecznymi warunkami jego egzystencji”²⁷. Według niego religia spełnia funkcję integrującą, także rolę amortyzatora w przypadku kryzysów życiowych i pozwala na autoidentyfikację w kategoriach religijnych. Clifford Geertz, uznawany za kontynuatora myśli Parsonsa, definiuje religię jako „system symboli, które doprowadzają do wytworzenia się u ludzi skutecznych, powszechnych oraz trwałych usposobień i motywacji poprzez formułowanie koncepcji ogólnego porządku egzystencji oraz przybieranie tych koncepcji w taką powłokę rzeczywistości, iż owe uosobienia i motywacje wydają się wyjątkowo rzeczywiste”²⁸. Dla Geertza zjawiska religijne tworzą schemat kulturowy, który stanowi dla osoby wierzącej matrycę do interpretowania świata, do nadawania znaczeń innym systemom symboli, np. nauce czy ideologii. Religia spełnia przy tym funkcje obronne przed stanem anomii społecznej²⁹ i indywidualnym kryzysem tożsamości.

Ostatni typ definicji funkcjonalnych prezentują Thomas Luckmann i Peter L. Berger. Według nich, badania socjoreligijne są przedmiotem zainteresowania socjologii wiedzy, która analizuje kulturowe uwarunkowania wiedzy i nauki oraz wpływ tych ostatnich na treść kultury³⁰. Luckmann przedstawia bardzo szeroką definicję zjawisk religijnych, ponieważ, jego zdaniem, rola religii polega na wyznaczaniu ram moralnych i uniwersalnej struktury znaczeń, dzięki czemu człowiek transcenduje swoją biologiczną naturę. Definicja ta uznawana jest za skrajnie antropologiczną, gdyż dla Luckmanna jednostka dopiero przez uczestnictwo w „świętym kosmosie” uczłowiecza się, zaś zjawiska niereligijne identyfikuje on ze zwierzęcą, biologiczną naturą istoty ludzkiej. Zarzut, jaki stawia się tej tezie, dotyczy jej szerokości, to znaczy, że nie wyznacza ona klarownej linii demarkacyjnej

²⁶ *Tamże*, s. 32.

²⁷ Cyt. za *tamże*.

²⁸ C. Geertz, *Religia jako system kulturowy*, w: W. Piwowski (red.), *Socjologia religii*, s. 42.

²⁹ Za twórcę pojęcia „anomia” uznawany jest E. Durkheim, który w pracy o samobójstwach określił tym mianem jeden z typów samobójstwa. Przez anomię rozumiał on stan permanentnego zagubienia spowodowanego osłabieniem lub zanikiem norm społecznych. W stanie anomii społeczeństwo charakteryzuje się brakiem kontroli społecznej, co prowadzi do gwałtownego wzrostu zachowań dewiacyjnych, do chaosu i dezorganizacji; zob. K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, s. 20.

³⁰ *Tamże*, s. 194.

między religią a zjawiskami innego typu, np. techniką czy nauką³¹. Z kolei Peter L. Berger stworzył węższe określenie religii. W jego opinii zasadniczą funkcją zjawisk religijnych jest „ustanowienie, poprzez ludzkie działanie, wszechobejmującego świętego porządku, który jako święty kosmos jest zdolny do utrzymania się w obliczu wszechobecnego chaosu”³². Bergerowska definicja zbliża się do określeń ekskluzywnych, zawiera bowiem pojęcie „świętego kosmosu”, ale abstrahuje od kontekstu kulturowego.

W naukach społecznych za alternatywne wobec koncepcji funkcjonalnych uznaje się definicje substancjalne albo przedmiotowe, których celem jest określenie, czym jest religia. Zalicza się je do kategorii definicji realnych oraz ekskluzywnych. Tak jak Emil Durkheim uznawany jest za prekursora funkcjonalizmu w socjologii, tak Maxa Webera umiejscawia się w awangardzie badaczy, którzy zapoczątkowali nurt substancjalnego definiowania zjawisk religijnych. Ekskluzywizm teorii Webera polegał na przekonaniu, iż socjoreligijne studia mogą dotyczyć jedynie konkretnego systemu religijnego, a badanie „religii jako takiej”, „religii w ogóle”, prowadzi do absurdalnych wniosków.

Weber, autor fundamentalnego dzieła z zakresu socjologii pt. *Etyka protestancka i duch kapitalizmu*, zajmował się przede wszystkim etyką gospodarczą religii światowych – religii Chin, Indii, Palestyny oraz różnymi odłamami protestantyzmu³³. Analiza komparatystyczna pozwoliła mu na wyróżnienie religii odznaczających się otwartością na problemy świata i działaniem w świecie jako doskonaleniem, czyli tzw. ascezą wewnątrzświatową (religie te reprezentuje dla Webera chrześcijaństwo, a głównie protestantyzm). Drugi rodzaj religii nastawiony jest eskapistycznie wobec świata, czyli odznacza się tzw. ascezą zewnątrzświatową (socjolog umiejscawiał tutaj religie Wschodu)³⁴. Centralna idea tezy Weberowskiej bazuje na podkreśleniu etyki protestanckiej, która sakralizuje każdy zawód i nadaje mu charakter życiowego powołania. Doktryna predestynacji przekonuje wierzącego, że miarą bliskości Boga jest sukces w świecie doczesnym, szczególnie powodzenie ekonomiczne, i tym samym redukuje napięcie między obawą o zbawienie a dbałością o ziemski zysk³⁵. W konsekwencji protestantyzm, w wersji kalwińskiej

³¹ H. Knoblauch, „Niewidzialna religia” Thomasa Luckmanna, czyli o przemianie religii w religijność, w: T. Luckmann, *Niewidzialna religia. Problem religii we współczesnym społeczeństwie*, Kraków 1996, s. 13-15.

³² P. L. Berger, *Święty Baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, Kraków 1997, s. 87-88.

³³ Zachowały się także nicusystematyzowane notatki M. Webera dotyczące islamu.

³⁴ E. Ciupak, *Religia i religijność*, s. 101-108.

³⁵ W. Morawski, *Socjologia ekonomiczna. Problemy. Teoria. Empiria*, Warszawa 2001, s. 76-82.

i purytańskiej, wpłynął na rozwój kapitalizmu i towarzyszącej mu zracjonalizowanej biurokracji. Religia jest więc dla Webera etyczną interpretacją rzeczywistości, która przyczynia się do „odczarowania świata” (*Entzauberung der Welt*)³⁶. Przez „odczarowanie świata” rozumiał on historyczny proces przechodzenia cywilizacji zachodniej od absolutyzmu do kapitalizmu oraz uwalnianie się świata od wpływu zjawisk irracjonalnych w kierunku racjonalizacji społecznej rzeczywistości, w tym polityki, gospodarki, nauki i religii³⁷.

Jedną z najbardziej znanych definicji substancjalnych sformułował w 1966 r. Melford E. Spiro. Postawił on tezę, iż religia jest „instytucją, konstytuowaną przez kulturowo uwzorowane interakcje z jedną lub z wieloma istotami nadludzkimi, których istnienie stanowi postulat danej kultury”³⁸.

Jako ostatni przykład definicji substancjalnych pragniemy przywołać określenie religii skonstruowane przez Władysława Piwowarskiego z KUL. Stwierdza on, że religia to „system wierzeń, wartości oraz związanych z nimi czynności, podzielanych i spełnianych przez grupę ludzi, które wynikają z rozróżnienia rzeczywistości empirycznej i pozaempirycznej oraz przyporządkowania co do znaczenia spraw rzeczywistości empirycznej rzeczywistości pozaempirycznej”³⁹. Religia ujmowana jest tutaj jak wartość, albo jak odrębna rzeczywistość społeczna.

Przytoczone przykłady socjologicznego sposobu rozumienia zjawisk religijnych dowodzą, że nie istnieje precyzyjna i jednoznaczna definicja, która zyskałaby akceptację całego środowiska socjologów religii. Zaletą podejścia substancjalnego, przedmiotowego, jest możliwość odróżniania sfery religijnej od innych instytucji społecznych, w tym systemów ideologicznych czy politycznych. Natomiast określenia funkcjonalne obejmują swoim zasięgiem również innowacyjne formy religijności, nazywane religią pozainstytucjonalną, systemy parareligijne, Luckmannowską „niewidzialną religię” czy „religię cywilną” Roberta N. Bellaha, marksizm, nazizm, psychoanalizę itd. Jeżeli stosowalność substancjalnych określeń religii ograniczona jest do kultury Zachodu i do badań systemów, w których kategoria nadprzyrodzoności istnieje, to definicje funkcjonalne mają zastosowanie przy analizach, np. panteizmu i konfucjanizmu, gdzie problematyczna jest obecność w doktrynie istoty nadludzkiej. Sprawę komplikują trudności związane z ustaleniem przynależności poszczególnych definicji. Zwłaszcza dotyczy to teorii E. Durkheima, która wykazuje elementy substancjalne (pierwszy człon definicji) i elementy funkcjonalne (drugi człon definicji).

³⁶ Weberowskie *Entzauberung der Welt* S. Andreski tłumaczy jako „demagizacja świata”; zob. S. Andreski, *Maxa Webera ośnieniami i pomyłkami*, s. 124.

³⁷ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, s. 143-144.

³⁸ Cyt. za G. Kehrera, *Wprowadzenie do socjologii*, s. 27.

³⁹ W. Piwowarski (red.), *Socjologia religii*, s. 43.

Ze względu na wielość określeń i ich nieściśłość J. Milton Yinger twierdzi, że tyle jest definicji religii, ilu autorów opracowań socjoreligijnych, a Peter L. Berger uważa, iż wybór jednej jest kwestią osobistych preferencji⁴⁰. Nawet debata na europejskiej konferencji poświęconej religii, która odbyła się w 1993 r. w Amalfi, nie przyniosła zmiany w tej kwestii. W pewnym stopniu potwierdza to tezę Zygmunta Baumana, iż religia należy do zjawisk, które są doskonale zrozumiałe do czasu, gdy zapagniemy zamknąć je w „okowach” języka akademickiego⁴¹. Wydaje się jednak, że w przypadku podstawowego pojęcia socjoreligijnego, łacińska maksyma przyjęta przez Bergera *de gustibus non est disputandum* nie może obowiązywać, bowiem wybór warunkuje przyjęcie konkretnego stanowiska metodologicznego i w konsekwencji wpływa na końcowy rezultat badań i analiz.

Marcin Zarzecki, Warszawa

II. BIULETYN SOCJOLOGII RELIGII – INDEKS TEMATYCZNY (1974-1994)

1974 (red. Zakład Socjologii Religii KUL
pod kierunkiem ks. Władysława Piwowskiego)

z. 3 (red. Florian Pełka) – 1

Pełka, Florian, *Początki i rozwój socjologii religii w Polsce*, *Collectanea Theologica* (w dalszej części: CT) 44 (1974) z. 3, s. 141-143.

Pełka, Florian, *CISR – Conference Internationale de Sociologie Religieuse (Międzynarodowa Konferencja Socjologii Religii)*, CT 44 (1974) z. 3, s. 143-145.

Pełka, Florian, *Rozprawy doktorskie z zakresu socjologii religii zrealizowane na KUL-u do końca roku akademickiego 1972/1973*, CT 44 (1974) z. 3, s. 145-150.

Pełka, Florian, *Rozprawy doktorskie z zakresu socjologii religii zrealizowane w Akademii Teologii Katolickiej do końca roku akademickiego 1972/73*, CT 44 (1974) z. 3, s. 150-155.

Pełka, Florian, *XII Międzynarodowy Kongres Socjologii Religii*, CT 44 (1974) z. 3, s. 155-156.

---

⁴⁰ M. Libiszowska-Żółtkowska, *Postawy inteligencji wobec religii. Studium socjologiczne*, Warszawa 1991, s. 15.

⁴¹ Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000, s. 279.

z. 4 – 2

Koprowski, Andrzej, *CERAS – Action Populaire*, CT 44 (1974) z. 4, s. 169-172.

1975

z. 1 (red. Florian Pełka) – 3

Pełka, Florian, *Prospective-Centre de recherche et de communication pour l'Eglise à venir*, CT 45 (1975) z. 1, s. 149-150.

Pełka, Florian, *Spoleczno-religijne uwarunkowania rozwoju Kościoła polskokatolickiego*, CT 45 (1975) z. 1, s. 150-151.

Pełka, Florian, *Religijność młodzieży szkół średnich*, CT 45 (1975) z. 1, s. 151-156.

z. 2 (red. Florian Pełka) – 4

Szareyko, Henryk, *Kryzys religijny młodzieży*, CT 45 (1975) z. 2, s. 165-167.

z. 3 (red. Florian Pełka) – 5

Pełka, Florian, *Centrum Lebret – wiara i rozwój*, CT 45 (1975) z. 3, s. 135-137.

Mariański, Janusz, *Motywy wiary w świetle badań socjologicznych*, CT 45 (1975) z. 3, s. 137-150.

Pełka, Florian, *Kurs letni socjologii religii*, CT 45 (1975) z. 3, s. 150-151.

z. 4 (red. Florian Pełka) – 6

Pełka, Florian, *Regionalny Ośrodek Studiów Socjo-religijnych w Lille (Centre Régional d' Etudes Socio-religieuses à Lille)*, CT 45 (1975) z. 4, s. 185-187.

Bełch, Kazimierz, *Przemiany religijnej funkcji rodziny w środowisku wiejskim*, CT 45 (1975) z. 4, s. 187-189.

Bełch, Kazimierz, *Wpływ rodziny na religijność dzieci*, CT 45 (1975) z. 4, s. 189-197.

Bełch, Kazimierz, *Religijność dzieci szkół podstawowych w Polsce w latach 1956-1974*, CT 45 (1975) z. 4, s. 197-200.

1976

z. 1 (red. Florian Pełka) – 7

Bełch, Kazimierz, *Religijność dzieci katolickich szkół podstawowych – krótka charakterystyka i ważniejsze wyniki prac dyplomowych*, CT 46 (1976) z. 1, s. 203-216.

z. 2 (red. Florian Pełka) – 8

- Bełch, Kazimierz, *Pojęcia religijne dzieci szkolnych*, CT 46 (1976) z. 2, s. 189-195.
Bełch, Kazimierz, *Moralne oceny i zachowania dzieci szkolnych*, CT 46 (1976) z. 2, s. 195-202.

z. 3 (red. Florian Pełka) – 9

- Pełka, Florian, Chrapek, Jan, *Religijność miejska w świetle badań*, CT 46 (1976) z. 3, s. 177-186.

z. 4 (red. Florian Pełka) – 10

- Pełka, Florian, Chrapek, Jan, Wydra, Marian, Znorowski, Marian, *Powołania kapłańskie i zakonne*, CT 46 (1976) z. 4, s. 171-180.

1977

z. 1 (red. Florian Pełka) – 11

- Pełka, Florian, *Religijność parafii wiejskich w świetle badań*, CT 47 (1977) z. 1, s. 175-181.

z. 2 (red. Jan Chrapek) – 12

- Chrapek, Jan, *Spoteczno-religijne determinanty powołań kapłańskich i zakonnych*, CT 47 (1977) z. 2, s. 147-149.
Chrapek, Jan, *Dynamika postaw światopoglądowych młodzieży*, CT 47 (1977) z. 2, s. 149-150.
Chrapek, Jan, *Religijność wiejska*, CT 47 (1977) z. 2, s. 151-154.

z. 3 (red. Franciszka Wanda Wawro) – 13

- Wawro, Franciszka, Wanda, *Katolicyzm i protestantyzm w Republice Federalnej Niemiec*, CT 47 (1977) z. 3, s. 159-165.
Mariański, Janusz, *Z badań nad rytualizmem religijnym w Austrii*, CT 47 (1977) z. 3, s. 165-170.

z. 4 (red. Kazimierz Ryczan) – 14

- Ryczan, Kazimierz, *Badania powołań kapłańskich*, CT 47 (1977) z. 4, s. 157-163.

Mariański, Janusz, *Duchowieństwo i Kościół w ocenie katolików austriackich*, CT 47 (1977) z. 4, s. 163-169.

1978

z. 2 (red. Franciszka Wanda Wawro) – 15

Wawro, Franciszka, Wanda, *Loyola University of Chicago. School of Social Work*, CT 48 (1978) z. 2, s. 173.

Radwan, Marian, *Socjologia religii w ujęciu Bergera i Luckmanna*, CT 48 (1978) z. 2, s. 173-184.

Wawro, Franciszka, Wanda, *IV Światowy Kongres Socjologii Wsi*, CT 48 (1978) z. 2, s. 184-187.

z. 3 (red. Kazimierz Ryczan) – 16

Ryczan, Kazimierz, *Instytut Studiów Pastoralnych w Ottawie*, CT 48 (1978) z. 3, s. 147-148.

Ryczan, Kazimierz, *Badania etosu grup zawodowych*, CT 48 (1978) z. 3, s. 149-152.

Mariański, Janusz, *Migracje a religijność w Hiszpanii*, CT 48 (1978) z. 3, s. 152-157.

Piwowarski, Władysław, *XIV Międzynarodowa Konferencja Socjologii Religii (CISR) w Strasburgu*, CT 48 (1978) z. 3, s. 157-158.

1979

z. 1 (red. Jan Chrapek) – 17

Rak, Romuald, *Kongres profesorów teologii pastoralnej w Wiedniu (25 stycznia 1978 r.)*, CT 49 (1979) z. 1, s. 135-136.

Warchoń, Edward, *Elementy przemian ideologii społeczno-religijnej Kościoła polskokatolickiego w Polsce po II wojnie światowej*, CT 49 (1979) z. 1, s. 136-140.

Chrapek, Jan, *Od potrydenckiego do powatykańskiego modelu parafii*, CT 49 (1979) z. 1, s. 141-150.

z. 2 (red. Franciszka Wanda Wawro) – 18

Wawro, Franciszka, Wanda, *Religijność w środowisku miejskim*, CT 49 (1979) z. 2, s. 145-149.

Wawro, Franciszka, Wanda, *Oddziaływanie religijne filmu*, CT 49 (1979) z. 2, s. 149-157.

BIULETYN SOCJOLOGII RELIGII

z. 3 (red. Kazimierz Ryczan) – 19

Nowak, Ewa, *XVII Dni Społeczne w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, CT 49 (1979) z. 3, s. 157-158.

Mariański, Janusz, *Przemiany religijności w Republice Federalnej Niemiec*, CT 49 (1979) z. 3, s. 158-162.

Ryczan, Kazimierz, *Ciągłość i zmiana tradycji religijnej*, CT 49 (1979) z. 3, s. 163-166.

z. 4 (red. Franciszka Wanda Wawro) – 20

Wawro, Franciszka, Wanda, *Theodore Abel „Podstawy teorii socjologicznej”*, CT 49 (1979) z. 4, s. 153-154.

Mariański, Janusz, *Socjologiczne badania nad religijnością w Jugosławii*, CT 49 (1979) z. 4, s. 154-161.

Wawro, Franciszka, Wanda, *Religijność rodziców a religijność dzieci w środowisku miejskim*, CT 49 (1979) z. 4, s. 161-163.

Piwowarski, Władysław, *Zanikanie struktur nowoczesnego miasta*, CT 49 (1979) z. 4, s. 163-166.

1980

z. 2 (red. Jan Chrapek) – 21

Mariański, Janusz, *Doświadczenie religijne w ujęciu socjologicznym*, CT 50 (1980) z. 2, s. 165-171.

Chrapek, Jan, *Uwarunkowania recepcji programów telewizyjnych przez młodzież*, CT 50 (1980) z. 2, s. 171-174.

Chrapek, Jan, *Religijność rodziców a religijność dzieci w środowisku miejskim*, CT 50 (1980) z. 2, s. 174-175.

z. 3 (red. Kazimierz Ryczan) – 22

Mariański, Janusz, *Institut für Kirchliche Sozialforschung w Austrii*, CT 50 (1980) z. 3, s. 139-144.

Ryczan, Kazimierz, *Etos grup zawodowych*, CT 50 (1980) z. 3, s. 144-147.

z. 4 (red. Jan Chrapek) – 23

Chrapek, Jan, *XV Międzynarodowy Kongres Socjologii Religii w Wenecji*, CT 50 (1980) z. 4, s. 131-132.

Chrapek, Jan, *Badania*, CT 50 (1980) z. 4, s. 132-134.
Kamiński, Ryszard, *Badania*, CT 50 (1980) z. 4, s. 135-137.

1981

z. 2 (red. Kazimierz Ryczan) – 24

Ryczan, Kazimierz, *Sanktuaria pielgrzymkowe*, CT 51 (1981) z. 2, s. 139-141.
Ryczan, Kazimierz, *Religijność w środowisku uzdrowskowym*, CT 51 (1981) z. 2, s. 141-143.
Ryczan, Kazimierz, *Przemiany postaw młodzieży wobec religii*, CT 51 (1981) z. 2, s. 143-149.

z. 3 (red. Jan Chrapek) – 25

Mariański, Janusz, *Institut für Ehe und Familie (IEF) w Wiedniu*, CT 51 (1981) z. 3, s. 145-148.
Podleski, Czesław, *Model prezbitera diecezjalnego w opinii księży i kleryków*, CT 51 (1981) z. 3, s. 148-159.
Chrapek, Jan, *Religijność katolików małego miasta*, CT 51 (1981) z. 3, s. 159-161.

1982

z. 2 (red. Kazimierz Ryczan) – 26

Kamiński, Ryszard, *Instytut Teologii Praktycznej w Monachium*, CT 52 (1982) z. 2, s. 161-163.
Ryczan, Kazimierz, *Kontekst społeczno-kulturowy zaangażowania chrześcijańskiego*, CT 52 (1982) z. 2, s. 163-169.
Kamiński, Ryszard, *Recenzja: Angelo Mazzoleni „L’evangelizzazione nella comunità parrocchiale”, Roma 1975, Edizioni Paoline, s. 312*, CT 52 (1982) z. 2, s. 169-171.

z. 3 (red. Ryszard Kamiński) – 27

Kamiński, Ryszard, *Parafialna Rada Duszpasterska w Austrii w świetle badań socjologicznych*, CT 52 (1982) z. 3, s. 127-137.
Kamiński, Ryszard, *Środowisko społeczne a przynależność do parafii w świetle badań socjologicznych na KUL*, CT 52 (1982) z. 3, s. 137-143.

BIULETYN SOCJOLOGII RELIGII

z. 4 (red. Kazimierz Ryczan) – 28

- Ryczan, Kazimierz, *Religijność pracowników PGR*, CT 52 (1982) z. 4, s. 113-118.
- Mariański, Janusz, „*Religijność bez Kościoła*” w świetle badań socjologicznych, CT 52 (1982) z. 4, s. 118-126.
- Piwoński, Władysław, *XVI Międzynarodowa Konferencja Socjologii Religii (CISR) w Lozannie*, CT 52 (1982) z. 4, s. 126-127.
- Piwoński, Władysław, *Religijność ludowa na międzynarodowym kolokwium pt. „Wspólne źródła chrześcijańskie narodów Europy”*, CT 52 (1982) z. 4, s. 127-128.
- Piwoński, Władysław, *V Polsko-Austriackie Sympozjum Socjologiczne*, CT 52 (1982) z. 4, s. 128.

1983

z. 3 (red. Ryszard Kamiński) – 29

- Kamiński, Ryszard, *Przynależność do Kościoła w Jugostawii*, CT 53 (1983) z. 3, s. 125-129.
- Narecki, Zbigniew, *Praktyki religijne środowiska wiejskiego w Polsce*, CT 53 (1983) z. 3, s. 129-133.
- Piwoński, Władysław, Rak, Romuald, *Przykazanie święcenia niedzieli*, CT 53 (1983) z. 3, s. 133-137.
- Kamiński, Ryszard, *Parafia przyszłości – przyszłość parafii*, CT 53 (1983) z. 3, s. 137-140.
- Kamiński Ryszard, *Kościół wobec współczesnych wzorów życia rodziny wiejskiej w Polsce*, CT 53 (1983) z. 3, s. 140-143.

z. 4 (red. Kazimierz Ryczan) – 30

- Ryczan, Kazimierz, *Instytut Teologii Pastoralnej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1958-1983)*, CT 53 (1983) z. 4, s. 125-128.
- Ryczan, Kazimierz, *Atmosfera wychowawcza w rodzinie w świetle badań międzygeneracyjnych*, CT 53 (1983) z. 4, s. 128-139.

1984

z. 2 (red. Ryszard Kamiński) – 31

- Mariański, Janusz, „*Religijność bez Kościoła*” w świetle polskich badań socjologicznych, CT 54 (1984) z. 2, s. 139-145.

Piwowarski, Władysław, *Robert Bocoock „Ritual in Industrial Society. A sociological analysis of ritualism in modern England”, London 1974, George Allen Uni. Ltd, s. 209, CT 54 (1984) z. 2, s. 145-147.*

Kamiński, Ryszard, *St. Kaczmarek „Typ wykształcenia wyższego a religijność katolików w środowisku wielkomięjskim na przykładzie wybranych parafii w Warszawie”, Lublin 1982 (rozprawa doktorska w Archiwum KUL), CT 54 (1984) z. 2, s. 148-152.*

Kamiński, Ryszard, *Romuald Mężyński „Postawy młodzieży szkół zawodowych wobec Mszy św. na przykładzie Ornety”, Lublin 1980 (praca magisterska w Archiwum KUL), CT 54 (1984) z. 2, s. 152-153.*

z. 3 (red. Kazimierz Ryczan) – 32

Mariański, Janusz, *Obowiązek uczestniczenia we Mszy św. niedzielnej w świadomości katolików, CT 54 (1984) z. 3, s. 129-136.*

Kamiński, Ryszard, *Żywotność religijna Kaszubów i niektóre jej uwarunkowania, CT 54 (1984) z. 3, s. 136-138.*

Kamiński, Ryszard, *Parafia wspólnotą, wspólnoty w parafii, CT 54 (1984) z. 3, s. 138-141.*

z. 4 (red. Ryszard Kamiński) – 33

Piwowarski, Władysław, *VI Polsko-Austriackie Sympozjum Socjologiczne w Lublinie, CT 54 (1984) z. 4, s. 131-133.*

Kamiński, Ryszard, *Wiedza religijna jako wskaźnik przynależności do parafii w świetle badań socjologicznych, CT 54 (1984) z. 4, s. 133-144.*

Kamiński, Ryszard, *Stały diakonat w RFN w świetle badań socjologicznych, CT 54 (1984) z. 4, s. 144-149.*

1985

z. 1 (red. Ryszard Kamiński) – 34

Kamiński, Ryszard, *Przekonania moralne jako wskaźnik przynależności do parafii w świetle polskich badań socjologicznych, CT 55 (1985) z. 1, s. 145-158.*

Kamiński, Ryszard, *Bibliografia prac z zakresu socjologii parafii (1961-1984), CT 55 (1985) z. 1, s. 158-163.*

z. 2 (red. Kazimierz Ryczan) – 35

Scapin, Pietro, *Centrum Studiów Antoniańskich, CT 55 (1985) z. 2, s. 129-131.*

Ryczan, Kazimierz, *Postawy wobec symboli religijnych, CT 55 (1985) z. 2, s. 132-148.*

z. 3 (red. Kazimierz Ryczan) – 36

Mariański, Janusz, *Modlitwa indywidualna jako przedmiot badań socjologicznych*, CT 55 (1985) z. 3, s. 133-142.

Kamiński, Ryszard, *Więź z parafią a środowisko społeczne w świetle badań socjologicznych*, CT 55 (1985) z. 3, s. 142-151.

1986

z. 2 (red. Kazimierz Ryczan) – 37

Ryczan, Kazimierz, *Szczecin w świetle badań socjoreligijnych*, CT 56 (1986) z. 2, s. 131-133.

Kamiński, Ryszard, *Praktyki jednorazowe jako wskaźnik przynależności do parafii w świetle badań socjologicznych*, CT 56 (1986) z. 2, s. 133-141.

Kamiński, Ryszard, *Pochodzenie środowiskowe a religijność*, CT 56 (1986) z. 2, s. 141-144.

z. 3 (red. Kazimierz Ryczan) – 38

Ryczan, Kazimierz, *Badania w Lubelskim Zagłębiu Węglowym*, CT 56 (1986) z. 3, s. 119-120.

Ryczan, Kazimierz, *Religijność a powstanie nowego ośrodka duszpasterskiego*, CT 56 (1986) z. 3, s. 120-123.

Ryczan, Kazimierz, *Postawy wobec norm regulujących stosunek człowieka do Boga*, CT 56 (1986) z. 3, s. 123-132.

Mariański, Janusz, *Zmiana wartości w społeczeństwie zachodnioniemieckim*, CT 56 (1986) z. 3, s. 132-138.

z. 4 (red. Kazimierz Ryczan) – 39

Mariański, Janusz, *Badania nad religijnością wiejską na Węgrzech*, CT 56 (1986) z. 4, s. 131-137.

Chrapek, Jan, *Teoretyczne i praktyczno-pastoralne aspekty muzyki młodzieżowej*, CT 56 (1986) z. 4, s. 137-142.

1987

z. 2 (red. Ryszard Kamiński) – 40

Kamiński, Ryszard, *Praktyki jednorazowe a przynależność do parafii*, CT 57 (1987) z. 2, s. 137-143.

BIULETYN SOCJOLOGII RELIGII

Mariański, Janusz, *Bibliografia prac z zakresu socjologii wartości*, CT 57 (1987) z. 2, s. 143-151.

Kamiński, Ryszard, *Spółeczna doktryna Kościoła w nauczaniu kard. Stefana Wyszyńskiego*, CT 57 (1987) z. 2, s. 151-155.

z. 3 (red. Kazimierz Ryczan) – 41

Ryczan, Kazimierz, *Działalność duszpasterska Kościoła a zaangażowanie polityczne*, CT 57 (1987) z. 3, s. 121-128.

Ryczan, Kazimierz, *Wierzenia ludowe w świetle pism Oskara Kolberga*, CT 57 (1987) z. 3, s. 128-134.

z. 4 (red. Kazimierz Ryczan) – 42

Piowarski, Władysław, *Przemiany aktywności rytualnej katolików w Polsce w świetle badań socjologicznych*, CT 57 (1987) z. 4, s. 113-125.

Mariański, Janusz, *Rola wiary w życiu codziennym katolików polskich*, CT 57 (1987) z. 4, s. 125-135.

1988

z. 2 (red. Kazimierz Ryczan) – 43

Ryczan, Kazimierz, *Postawy religijne studentów*, CT 58 (1988) z. 2, s. 121-127.

Kamiński, Ryszard, *Kontakty wiernych z księżmi parafialnymi*, CT 58 (1988) z. 2, s. 127-133.

Mariański, Janusz, *Badania empiryczne postaw prospołecznych u dzieci*, CT 58 (1988) z. 2, s. 133-142.

z. 3 (red. Ryszard Kamiński) – 44

Piowarski, Władysław, *Nowa religijność*, CT 58 (1988) z. 3, s. 125-126.

Kamiński, Ryszard, *Bibliografia prac o parafii (1961-1986)*, CT 58 (1988) z. 3, s. 127-145.

1989

z. 2 (red. Kazimierz Ryczan) – 45

Ryczan, Kazimierz, *Wartości ostateczne i codzienne*, CT 59 (1989) z. 2, s. 113-123.

Kamiński, Ryszard, *Parafie katolickie w Szwajcarii*, CT 59 (1989) z. 2, s. 123-126.

BIULETYN SOCJOLOGII RELIGII

Mariański, Janusz, *Upadek czy nowe rozumienie rodziny?* CT 59 (1989) z. 2, s. 126-128.

z. 3 (red. Kazimierz Ryczan) – 46

Piowowski, Władysław, *Kościół katolicki w diasporze krajów północnej Europy*, CT 59 (1989) z. 3, s. 105-108.

Mariański, Janusz, *O kryzysie religijnego sensu życia wśród młodzieży RFN*, CT 59 (1989) z. 3, s. 108-118.

1990

z. 2 (red. Ryszard Kamiński) – 47

Mariański, Janusz, *Praktyka chrztu*, CT 60 (1990) z. 2, s. 127-143.

Biała, Bogdan, *Ruch charyzmatyczny w Kościele*, CT 60 (1990) z. 2, s. 143-144.

Dąbrowski, Marian, Szewc, Krystyna, *Ruch Światło – Życie wobec problemów ewangelizacji*, CT 60 (1990) z. 2, s. 144-146.

z. 3 (red. Ryszard Kamiński) – 48

Mariański, Janusz, *Młodzież a sens życia*, CT 60 (1990) z. 3, s. 165-171.

Jaworski, Romuald, *Lęk a religia*, CT 60 (1990) z. 3, s. 171-176.

Piowowski, Władysław, *Polski dylemat widziany od wewnątrz*, CT 60 (1990) z. 3, s. 176-177.

Kamiński, Ryszard, *Duszpasterstwo robotników*, CT 60 (1990) z. 3, 177-179.

1993

z. 1 (red. Ryszard Kamiński) – 49

Kamiński, Ryszard, *Symposium: „Od socjalizmu do demokratycznego państwa prawa”*, CT 63 (1993) z. 1, s. 147-153.

Ryczan, Kazimierz, *Diecezja Przemyska w świetle badań*, CT 63 (1993) z. 1, s. 153-159.

z. 4 (red. Teresa Podgórska) – 50

Zdaniewicz, Witold, *Zakład Socjologii Religii SAC*, CT 63 (1993) z. 4, s. 159-161.

Podgórska, Teresa, *Duszpasterstwo jako działalność zorganizowana. Bibliografia (1963-1992)*, CT 63 (1993) z. 4, s. 162-167.

Podgórska, Teresa, *Wykłady dla duchowieństwa w KUL*, CT 63 (1993) z. 4, s. 167-169.

1994

z. 3 (red. Teresa Podgórska) – 51

Piwowarski, Władysław, *Kościół i religijność w przemianie*, CT 64 (1994) z. 3, s. 157-164.

Ryczan, Kazimierz, *Przemiany tradycji religijnej*, CT 64 (1994) z. 3, s. 164-170.

Podgórska, Teresa, *Przemiany religijności w warunkach totalitaryzmu (na przykładzie Puław)*, CT 64 (1994) z. 3, s. 170-173.

Mariański, Janusz, *Socjologiczne badania nad doświadczeniem religijnym*, CT 64 (1994) z. 3, s. 173-176.

Styk, Józef, *Ogólnopolska konferencja socjologów religii*, CT 64 (1994) z. 3, s. 176-177.

Marcin Zarzecki, Warszawa